International Journal of Sanskrit Research 2023; 9(5): 144-146

International Journal of Sanskrit Research
अनन्ता

ISSN: 2394-7519
IJSR 2023; 9(5): 144-146
© 2023 IJSR
www.anantaajournal.com
Received: 08-07-2023
Accepted: 15-08-2023

डॉ. चुक्का प्रवीण
रीडर् संस्कृतविभागः, आन्ध्रा महिला कलाशाला, गर्तपुरी, आन्ध्र प्रदेश, भारतम्

Corresponding Author:
डॉ. चुक्का प्रवीण
रीडर् संस्कृतविभागः, आन्ध्रा महिला कलाशाला, गर्तपुरी, आन्ध्र प्रदेश, भारतम्

मन्दस्मितरामायणकाव्य परिचयः

डॉ. चुक्का प्रवीण

सारांश
श्रीमद्राम कथा अनेकैः महाकविभिः काव्यरूपेण निबद्धा। किन्तु श्रीरामुखस्थित मन्दस्मितस्मरणपूर्वकं रामकथावर्णनं श्रीनिधिस्वामिना मन्दस्मितरामायणमिति नाम्ना त्रिशताधिकैरेव श्लोकैः काव्यरूपेण कृतम्। इदं च रामायणं इतर रामायणेभ्यः नूतने पथि रचितमिति तदधिकृत्य निबन्धा समर्प्यते। धीरः रामः दुःखे सुखे च मन्दस्मितं न परित्यक्तवान् इति सर्वेषु श्लोकेषु निबद्धम्।

कूटशब्दः कठिनपदानां व्युत्पत्तिः, विशोषांशाः

प्रस्तावना

स्पन्दः ..... कविः काण्डनामानि स्पन्द नामकेन निबद्धवान्। ईषदेव चलनं निश्चलत्वतुल्यं यत्र भवति स स्पन्दः। रामः सुखेदुःखे च ईषदेव चलनं दर्शितवान् इति स्पन्दः शब्दप्रयोगः सार्थः। स्पदि किञ्चित् चलने इति धातोः रूपम्।

पुटपाकः ..... गोमय श्लोकैः कल्पिते अग्नौ पाकः। यथा मन्दं दहति अधिकोष्णवान् तथा इति पुटपाक शब्दस्यार्थः।

रङ्गी .... रङ्गः श्रीरङ्गक्षेत्रम्। तदस्यास्ति रङ्गी श्रीरङ्गनाथः।

साहाय्यम् ....सहायानां समूहः भावो वा।

श्रीमद्रामकथा अस्मिन्नेव मन्वन्तरे चतुर्विंशे त्रेतायुगे आसीदिति हरिवंशपुराणे स्पष्टमुक्तम्।

चतुर्विंशे युगेचापि त्रेतायां रघुनन्दनः।
राज्ञो दशरथस्याभूत पुत्रो पद्मायतेक्षणः॥ 1

रामावतारे काले एव श्रीमद्रामायणरचनमप्यभूत्।

वेदवेद्ये परे पुंसि जाते दशरथात्मजे।
वेदः प्राचेतसादासीत् साक्षाद्रामायणात्मना॥ 2

तदारभ्य भासकालिदासादि महाकवयः रामकथाश्रितानि बहूनि काव्य नाटकानि रचितवन्तः । रामादन्यः सर्वगुणसम्पन्नः नायकः कोऽपि कविभिः न दृष्टः । अतः कवयः स्वकाव्यरिक्तं सार्थकीकर्तुं अद्य अवधि श्रीमद्रामायणकाव्यानि रचयिता । तदुक्तं महाकाविना मुरारिणा....

यदिक्षुण्णं पूर्वैरिति जहति रामस्य चरितम्
गुणैरेतादृिः जगति पुनरन्यो जयति कः ।
तमात्मनं तत्तु गुणरगिमगम्भीरमधुर -- स्फुरत्वाग्ब्रह्मणः कथमुपकरिष्यन्ति कवयः ।। 3

एवं सहस्राधिकेषु रामायणकाव्येषु रचितेष्वपि एकैकशः काव्यस्य प्रशस्तिः पृथग्भूतैव । अद्यतनकाले आसुकविसार्वभौमः भारतराष्ट्रपति सम्मानितः श्रीनिधिस्वामीति प्रसिद्धः "श्रीनिधिरामायणम्" इति नाम्ना त्रिशताधिक श्लोकैः रामकथात्मकं काव्यं रचितवान् । तश्च रामायणकाव्यं "मन्दस्मितरामायणम्" इति नाम्ना कविना स्वयं व्यवहृतम् ।

एतश्च महाकाव्यम् अद्यावधि न प्रकाशितम् । किन्तु तत् कृत्वेण ऐ.ए. एस् पदभूषितेन पितुः सर्वाणि काव्यानि सम्पादितानि । श्रीनिधि ग्रन्थमाला इति नाम्ना तानि सर्वाणि काव्यानि एकगुच्छरूपेण राष्ट्रीय संस्कृतविद्यापीठेन प्रकाशितानि । आचार्य हरेकृष्ण शतपथी काव्यजातस्थास्य सम्पादकः वर्तते । श्रीनिधिस्वामिकविना पञ्चषिष्ठ (65) काव्यानि रचितानि । कवेः जीवितविशेषाः सर्वे तस्य पुत्रेणेव स्वयं प्रबद्धाः काव्यादौ प्रकाशिताश्च । एषः कविः सप्तमवर्षवयस्कः अपि विद्यापीठेन प्रचालितः ।

आसुकविस्वामीत्येव पण्डितमण्डले परिसूच्यमानाः

श्रीमदाशुकविसार्वभौमबिरुदपरिभूषणभूताः भारतराष्ट्रपति संमानिता अस्मात्तातपादास्तथाऽस्मदाचा- र्यपादाः श्रीनिधिस्वामीति प्रसिद्धा बात्स्यश्रीनिवासराघवाचार्याः प्रमादी (च) इति नामभाजि संवत्वरे वृश्चिकमासि कृत्तिकानक्षत्रे पाश्चात्यानां रीत्या 11-12-1913 इति वर्तनीये शुभदिने कृतावतारा इति तेषां शतमानमहोत्सवस्तद्रीत्या 11-12-2013 तमे सुदिने भविष्यन्नस्ति ।

श्रीनिधिस्वामीति अस्य लेखिनीनाम उभयवेदान्त विल्लूर

श्रीनिवासराघवाचार्यस्वामी इति तत्पुत्रेण उदाहृतम् । अस्य जीवनकालः 1913 -- 2001 । यथा श्रीमद्रामायणे बालकाण्डादि विभागः कथा विभागाय परिकल्पितः तथैव अत्र स्पन्दः इति नाम्ना विभागो दृश्यते । श्रीमद्रामायण कथया साकं रामायणमहाकाव्य कथा कल्पनानि इतरकविकाव्येभ्यः अपि कविना गृहीतानि यथा --अहल्यायाः शिलात्वं कालिदासात् गृहीतम् । जाम्बवता सुग्रीवस्य साचिव्यं मुरारेः अनर्घराघवनाटकात् गृहीतम् । एवमेव रावणेन शिवधनुषः आरोपणाय कृतप्रयत्नोऽपि काव्यान्तरेभ्यः गृहीतः ।

श्रीरामः स्मितपूर्वभाषीति भक्तेषु प्रसिद्धः वर्तते । न कदाचित् विषादः रामस्य मुखे अन्यैः दृष्टः । दुर्भरा व्याथामपि सः पुटपाकः अग्नेः उष्णत्वमिति बहिः न प्रकाशयति । तदुक्तं भवभूतिना.....

आनिर्भिन्नो गभीरत्वात् अन्तर्गूढं घनव्यधः ।
पुटपाकः प्रतीकाशः रामस्य करुणो रसः ।।

रामस्य स्मितपूर्वं भाषित्वं उत्तमं लक्षणं स्वीकृत्य कविः रामभावसूचिकं मन्दस्मितं सर्वेषु सन्दर्भेषु तुल्यरूपं वर्णयन् काव्यमिदं रचितवान् । श्रीमद्रामायणे अदृष्टान् कथा विशेषान् काव्यान्तरात् गृहीत्वा काव्यं निर्मितवान् । रामजन्मनः आरभ्यैव कथा वर्णिता कदाचित् पात्रद्वयस्य सम्भाषण रूपेणैव कथाचलनं नाटकेष्विव संभाषणात्मकं अत्रकाव्ये विशेषतया दृश्यते । वडुवूरू इति क्षेत्रे स्थितः श्रीकृष्णावतारः श्रीमन्नारायणः कवेः अभीष्टं दैवम् । अतः तमेव वडुवूरु क्षेत्रे विराजमानं दैवं संबोधयन् अपि कथांशः वक्ति । तमिलदेशे वासी अयं कविः तद्देशे अभिमानं दर्शयन् श्रीरङ्गस्य प्रसादेन दशरथः श्रीरामपुत्रं प्राप्तवानिति वर्णितवान् ।

दत्त किं मम रङ्गिणा करुणया सत्यं सुतस्तत्समः
किं वाऽथ स्वयमेव येन सुषमा कुचन्मुखे तावते ।
नेत्रं कोमलपद्मपत्रविपुलं वत्से ति मातुर्गिरा
यन्मन्दस्मितमास्यभूषममभूत् तत्तोऽद्य विद्योतते ।।

रामायणकथानुसरणं सर्वैरपि ज्ञायते इति येच कथाविशेषाः काव्यन्तरेभ्यः गृहीताः । ब्राह्मणा नारायणस्य संभाषणारूपेण वर्णितः विचित्रः कथाभागः मुरारेः अनर्घराघवात् गृहीतः ।

सुग्रीव एव रामसहायको भविष्यतीति श्रीमद्रामायणे यद्वर्णितं तदत्र परिवृत्तम् । सुग्रीवस्य मुख्यसचिवः जाम्बवान् अरण्यकाण्डे रामसुग्रीवयोः सख्यं सम्पादयितुं सर्वं कार्यं निरूढवान् इति कथा मुरारिणा कल्पिता । काव्येऽस्मिन् बालस्पन्दे ब्रह्मा भूमौ अवतरन्त नारायणमेव वदति भूलोके त्वत्सहायकः जाम्बवान् मया पुरा सृष्टः । ततो नारायणः मयि ते स्नेहः उत्तमः इति वदति । काव्येऽत्र एवं विधाः चमत्काराः बहवो दृश्यन्ते ।

साहाय्यं तव संविधातुमवनौ सृष्टो मया जाम्बवान्
स्नेहस्ते परमः पितामहा मयि त्वं मत्पिता किन्विदम् ।
किन्नाजो मम हे । पितामह इह श्रीमत्रिति व्याहतौ
धातुस्ते च यदाऽऽस मन्दहसितं तत्तेऽद्य् वियोतते ।।

तन्मूलभूतं मुरारेः वर्णनं यथा ....

श्रुणु वत्से । कार्यज्ञासि अस्ति वनौकसां मन्त्री जाम्बवान् । स मतङ्गाश्रमं वास्तव्यामुपसृत्य श्रमणां नामसिद्धिशबरींर्भ्यर्पितवान् ।
यथास्य वालिनो द्वौराज्येन क्षीणालुब्धापचित्ताः प्रकृतयः किष्किन्धायां कुमार सुग्रीव मभिप्रेक्ष्ण्यमाणाः सामवादिकं रामभद्रमपेक्षन्ते ।।

अपि च धनुर्भङ्गकाले सीतारामयोः प्रागेव अन्योन्य दर्शनं रामं सुकुमारदेहं दृष्ट्वा “ वृधा इयं वीर्यशुल्काकृता “ इति सीतामुद्दिश्य जनकादीनां व्यधाऽपि भवभूति कृतात् महावीरचरित नाटकाच् अनुकृता ।

सौन्दर्यस्य विभूषणं विजयते सोऽयं कुमारो नवः
सीता चेयममुष्य भूषणतया स्थातुन्तरामर्हति ।
मध्ये कामठपृष्ठतोऽपि कठिनं शैवं धनुर्वर्तते
भाग्याढ्या मिथिला नु न ति जनतालापान्नु मन्दस्सितम् ।।

महावीर चरिते तद्वर्णनं यथा ----

रामाय पुण्यमहसे सदृशाय सीता दत्तैव दाशरथिचन्द्रमासेऽभविष्यत् ।
आरोपणेन प्रणमप्रतिकार्यमार्य स्त्रैयम्बकास्यधनुषो यदि ना करिष्यत् ।।

शैवधनुषः कमग्रपृष्ठ कठोरत्व साम्यं हनुमन्नाटकात् गृहीतम् । एवमिदं मन्दस्मितरामायणकाव्यं प्रमाणेन लघीयः अपि काव्यगुणैः गुरुतरं रामभक्तिप्रणीकं च वर्तते इति निश्चिप्रचम् ।

उपयुक्तग्रन्थसूची

1. हरिवंशः -- हरिवंशपर्वः , अ -- श्लो –
2. श्रीमद्रामायणम् -- वाल्मीकिः , बालकाण्डः , पारायणविधिः ,
3. अनर्घराघवम् - मुरारिः, अ -- श्लो –
4. उत्तररामचरितम् -- भवभूतिः , प्रथमाङ्कः
5. श्रीनिधिगद्यमाला -- श्रीनिधिस्वामिः , षष्ठसरः , महाकाव्यानि - पृ . श्लो –
6. श्रीनिधिगद्यमाला-- श्रीनिधिस्वामिः, षष्ठसरः, महाकाव्यानि , श्लो -- पृ –
7. अनर्घराघवम् -- मुरारिः, अ -- 4 , श्लो –
8. श्रीनिधिगद्यमाला-- श्रीनिधिस्वामिः , षष्ठसरः –महाकाव्यानि , पृ –
9. हनुमन्नाटकम् -- हनुमान, अं -- , श्लो --